

gyakorlati alapvetésének igényével fordulunk könyveikhez, hanem kulturális információk tárházának tekintjük, akkor – noha irodalmi tájékozódása már könyvei keletkezése idején is nagyrészt elavult volt – még mindig sokat tanulhatunk belőlük. Magyarországon – különösen 1968-ban megjelent első könyve – a század eleji nagy kulturális nézeteket közvetítette, sőt híres állításának, miszerint az esztétikai értéknek nincs szociológiai ekvivalense, szerepe volt a dogmatikus, predeterminisztikus marxista irányzatokkal való vitában.

S időről időre a művészet igazi szerepéről és mély megértéséről tanúskodó sorokra bukkanhatunk könyveiben – a fiatal Hauser Arnold árnyalakjára. Saint-Denis (Párizs) apátsági templomának szoborművéről, XII. Lajos és hitvese sírelméről ír eképpen: „...keresve sem igen találunk ennél tanulságosabb példát realizmus és idealizmus, szenzualizmus és spiritualizmus, józan valóságérzék és fennkölt szépségeszmény manierista együttesére. Ahogy a művész aprólékos, már-már hátborzongató hűséggel elénk tárja e két testet, amint felmetszelt s a szigerek eltávolítása után ismét összevarrt hassal, hullamereven, szorosan hevernek egymás mellett, mindennek ellenére elmondhatatlan szépségtől ragyogva; ahogy a király arcát, hegyes orrát, elnyílt száját fejlehetetlenné varázsolja a fogak gyöngyosorával; ahogy a királynőt megörökíti puha, elomló hajával, hátracsuklott fejével, szájának, állának és nyakának dallamosan artikulált vonalával, mint a legszebb asszonyok egyikét, kiknek képét a művészet megörzítte – mi másnak nevezhetnők halál és szépség, romlandó hús és romolhatatlan forma e különös együttesél, mi másnak e tanúságtételt a halálban is eleven szellemről, átélkesült lestről, az eszme tükröződéséről az anyagban, mint manieristának?” Hát... nevezhetnők éppen az összkompozícióra és a meztelen pár naturalizmusára tekintettel késő gótikusnak is. S az őszintén megrendült leírás költői hatását rongtja a közvetlenül előtte való apró történetírói tévedés: Hauser azon igyekezetében, hogy a francia szobrászat autochton voltát igazolja, azt állítja, hogy a szobor mestere, Jean Juste, bár itáliai eredetű családból származott, de francia születésű volt. Valójában Giovanni Giusti csak ifjú férfi korában telepedett le Franciaországban. Hauser adatait független forrásból ellenőrizni kell.

Radnóti Sándor

KIS JÁNOS: AZ ABORTUSZRÓL. ÉRVEK ÉS ELLENÉRVEK

Cserépfalvi, 1992. 236 oldal, 299 Ft

Az abortusz jogi szabályozása napjainkban éles viták kereszttüzében álló probléma. Az anya önrendelkezésének elve és a magzati élet védelmének az elve állanak szemben egymással. Kis abból indul ki, hogy ezt a két ellentétes erkölcsi meggyőződést kellene a demokratikus politikának közös nevezőre hoznia. A szokásos módon – kompromisszummal – ez nem lehetséges. Ahogy a szerző fogalmaz: „Vagy igaz, hogy a magzat fogantatásától teljes értékű emberi személy, és akkor a terhességmegszakítás mindenképpen emberi életnek vet véget. Vagy az az igazság, hogy a magzat csak valamilyen későbbi időponttól tekinthető személynek, és akkor a korai terhességmegszakítás nem vonható ki az anya rendelkezési köréből. Így hát... abban kellene egyetértésre jutni, hogy mi az igazság a magzat alkotmányos státusának kérdésében... Csak abból a közös alaphól meríthetők érvek, amelynek léte lehetővé teszi az egy államban való együttélést: az Alkotmány elveiből, a józan ész igazságaiból, a mindennapi erkölcs minimális normáiból.” (12–13. o.)

Né ijedjen meg, kedves olvasó, nem fogok többet idézni. A könyv szigorúan és következetesen végrehajtja a kiindulásból adódó programot. Az elveket részletes – sokszor szélsőséges – példák segítségével fejti ki, s így jut el az általa javasolt konkrét megoldáshoz. A szerző mindent ismer a témából: felsorakoztatja az összes elhangzott érvet, és végiggondolja a lehetséges következtetéseket. Az eszünkre hat, de megmozgatja érzelmeinket, erkölcsi hiteinket is. Azonosul és ellentmondásra is készítő gondolatokat kelt az olvasóban. És adhat-e ennél többet egy elemző könyv?

Vajon a jog, a józan ész és az erkölcs összhangba hozása megvalósítható program-e? Ósrégi problémáról van szó, amely koronként új formát ölt. Az abortusz jogi kezelése is ezt a régi kérdést veti fel, sajátos formában. Jól értsük meg! Nem arról van szó, hogy az abortusz jó vagy rossz, erkölcsileg elítélendő vagy sem, társadalmi hatását tekintve hasznos vagy káros. Már csak azért sem, mert

nemigen akad bárki is, aki szeretné vagy kívánatosnak tartaná az abortuszt. A kérdés az, hogy mit tehet vele a jog?

A jog nem elvont elméleti rendszer, hanem az emberek mindennapi viszonyait közvetve-közvetlenül nagyon is érintő és befolyásoló gyakorlati szabályozó rend. Mégis olyan rend, amelyre a társadalomban meglévő erkölcsi nézetek mindig is hatással vannak. Hatással vannak, és jogi formában kifejezésre is jutnak, de mégsem az erkölcs határozza meg kizárólag – vagy akár csak döntően – a jogrend jellegét. Az erkölcsi elvek érvként szolgálhatnak a jogi tételekhez, de nem azért, mert bizonyosak és kétségbenvonhatatlanok, hanem éppen azért, mert döntés elé állítják a személyiséget, mert felelőssé teszik őt választásáért.

A jog sajátos társadalmi technika, s mint ilyen nem alkalmas valamennyi emberi viszony szabályozására. Erről néha hajlamosak vagyunk megfeledkezni, különösen a volt szocialista országokban, amelyeket oly hosszú időn át jellemzett a jog uralmának hiánya. A jogászt a tökéletesség iránti vágy sokszor ösztökéli arra, hogy mindent jogilag akarjon szabályozni, hiszen a jog alkalmasnak látszik az általános és békés közmegegyezésre számot tartó rendezésre. Azt hiszem, a jog annál tökéletesebb lesz, minél inkább lemond a teljességről. A jog csakis azon viszonyok rendezésére alkalmas, ahol az emberek jogegyenlősége – a törvény előtti egyenlőség – biztosítható, vagyis azokban a viszonyokban, amelyekben az emberek különbözősége jogegyenlőségük szempontjából nem releváns.

A társadalmi együttélést a jog kényszerítő rendként szabályozza, vagyis mint olyan technika, amely a jogrend szerint kívánatossal ellentétes viselkedés (deliktum) esetén kényszert, azaz erőszakot helyez kilátásba, de ezt a kényszert a jogközösség monopóliumává teszi. A jogrendben az erőszak deliktumként tiltott, szankcióként viszont megengedett. Deliktum nincs szankció nélkül. Ugyanis a jog az általa kívánatosnak tartott viselkedést általában nem jutalommal, hanem szankcióval érvényesíti.

Azt hiszem, a jogilag garantált s rendszerint az alkotmányban lefektetett alapjogok sem elsősorban pozitív ígéretek, hanem e jogok megvalósulását akadályozó feltételek és magatartások tiltásai. Tehát negatív és nem

pozitív jogok. A szubsztantív pozitív jogok jogilag rendszerint nem garantálhatók, mert nincs olyan címzetjük, aki az ígélet nem megvalósítása esetén szankcionálható lenne. Így van ez az élethez való jog esetében is.

Jóllehet a jog nem szubsztantív szabályozás, illúzió azt hinni, hogy nincsenek hatással rá jogon kívüli – erkölcsi, politikai, tradicionális, érzelmi – tényezők. Különösen így van ez az alkotmányos jogoknál. Minden jogrend legalább hármas célt kíván megvalósítani: a jogbiztonságot, a hatékonyságot és az igazságosságot. A három elv gyakran kerül konfliktusba egymással, de bizonyos fokú harmóniájuk szükséges, hogy a jogrend működhessen. A kellő harmónia biztosításához az kell, hogy a jogrend céljai ne térjenek el túlságosan az emberek vágyaitól, eszményeitől, érdekeitől és szokásaitól. A XIX. század végétől kezdve a jog úgy változott, hogy törekedett minimalizálni a nemzeti, faji, vallási, etnikai különbségeket, s igyekezett maximalizálni a polgári jogokat. Ez a jogfejlődési irány arra int, hogy nem szabad figyelmen kívül hagyni a gyakorlati tényeket. A merev elméleti vagy ideológiai dogmák a jogban sem hatékonyak.

Az Alkotmánybíróságnak a halálbüntetést alkotmányellenesnek nyilvánító határozata szinte előrevetítette, hogy az abortusz szabályozásának az ügye is oda kerül majd. El sem tudtam képzelni, hogyan kerülhet meg az Alkotmánybíróság egy olyan döntést, amely alkotmányértelmezéssel betiltatja az abortuszt. Bármennyire ellenzem is a halálbüntetést, beültása nem tartozhatott volna az Alkotmánybíróság kompetenciájába. Az emberi élet és méltóság, pontosabban az emberhez méltó élet ilyen abszolutista módon nem védhető. Az élethez való jog csak úgy érvényesülhet, ha a társadalomban viszonylagos béke van, s a kényszer ténylegesen a jogközösség monopóliuma marad.

Ha az élethez való jog abszolút értelemben állna fenn, akkor néhány konfliktusra nehéz lenne magyarázatot adni. Csak egyet említek: a háborút. Kis János sok példát hoz fel az emberi méltóság megsértésére, és alaposan elemzi is a példákat. Azt gondolom, hogy a háború esetében téves az az okfejtése, mely szerint az ember méltósága szempontjából közömbös, hogy ütközetben lövik le, ahol minden félnek egyenlő esélye van rá, hogy öljön vagy hogy őt megöljék. Termé-

szetesen – a régi háborús lovagi párbajoktól eltekintve – nincs mindenkinek egyenlő esélye, főként modern háborúban. De nem is ez a lényeg, hanem az, hogy a háborúba a legtöbb ember nem önkéntesen megy, hanem küldik. S akik küldik, tudják, hogy egy részüket a halálba küldik, sőt statisztikailag becslik is az előre látható áldozatok számát. A háborúban bizony korlátozzák az emberek szabadságát és méltóságát. Mondhatná valaki azt, hogy a haza védelme más, mert biztonságos és független haza nélkül a méltó emberi élet is csorbát szenvedne. De mi van, ha valaki jobban szeret megszállás alatt élni, mint egyáltalán nem élni? A háborúban mégiscsak a közösség valódi vagy vélt érdekeit helyezik az emberi méltóság fölé. Ez azonban csak példa, a probléma általánosabb.

Miből származtatjuk a jogokat, kiket és miféle jogok illetnek meg? Nincs hely itt a részletes válaszra, de sem a kérdés, sem a rá adható eltérő válaszok nem triviálisak. Míg a halálbüntetés esetében a döntés vitathatatlanul jogalanyokra vonatkozik, az abortusz esetében viszont ez legalábbis kétséges. Ezért nem mert az Alkotmánybíróság egyértelmű határozatot hozni róla. A jogalanyiség eldöntése alkotmányos probléma, melyről az alkotmányhoz szervenek kell döntenie. (Most eltekintek a kérdés politikailag nagyon is érzékeny vonatkozásától.)

A jogrend jogalanyok jogát és nem egyszerűen élőlények jogát védi. A jogalanyok jogát viszont védi, akár áll mögötte, mellette, utána és fölötte érdek, akár nem. Utalnom kell itt röviden a természetjog és a pozitív jogi felfogás kiindulópontjának különbségére. A természetjog szerint minden ember szabadnak és egyenlőnek született, s ezért egyenlő jogok is illetik meg. Bármennyire rokonszenves is ez az álláspont, azzal a rendkívüli veszéllyel jár, hogy az emberek között születésüktől kezdve meglévő bármely különbség – például az etnikum vagy bőrszín különbsége – alapul szolgálhat a törvény által való egyenlőtlen kezelésükhöz. A pozitív jogi kiindulópont viszont az, hogy bármennyire nem egyenlőnek születtek is az emberek, ez a tény nem szolgálhat alapul jogi egyenlőtlenységükhöz. Ha a jogalanyisághoz elegendő lenne az a tény, hogy valaki biológiailag emberi szülőktől származik, a jog társadalmi együttélést szabályozó funkciója üres lenne.

Ha valaki azt vallja, hogy pusztán biológiai származás alapján mindenkit jogalanynak kell tekinteni, akkor vállalnia kell ennek következményeit is. A jogalanyok jogai vannak, de ezzel együtt jogi felelőssége is. Ha a magzatot a fogantatástól kezdve automatikusan jogalanyoknak kell tekinteni, akkor azt is végig kell gondolni, hogy ennek milyen következményei vannak. Nem ritka eset, hogy a magzat az anya halálát okozza, de ő maga világra jön. Ha jogalany, jogi felelőssége van. A halál okozásáért bíróság elé kellene állítani, s ezen az sem változtatna, hogy minden esetben felmentő ítélet születhet. Elgondolni is abszurd. Mondhatja valaki, hogy korlátozott jogalany. Nagykorúságáig a gyermek is az. A gyermek felelősségét a szülők viselik. Mi is a helyzet a magzat esetében? A felelősség az elhunyt anyáé vagy talán az anyát esetleg korábban otthagytott lelküsmertlen s talán ismeretlen apáé?

A jog nem mindenható, ha túllép a kompetenciáján, hatékonysága romlik, sőt tömeges jogsértést is eredményezhet. Az abortusz jogi szabályozásakor ezért nem az a kérdés, hogy mikortól élőlény a magzat, hanem az, hogy mikortól tekinthető jogalany. Ez sokféle szempont megítélésétől függ. Nincs erre embernem, társadalmon kívüli kritérium. Kis János következetesen egybekapcsolja a legfontosabb meghatározó tényezőket: a jogot és az erkölcsöt, amely nem teljesen független egymástól, de nem is azonos.

Két rövid megjegyzést tennék még, melyek szerintem tovább erősítik a szerző érvelését. Az első az Alkotmánybíróság azon indoklásához kapcsolódik, mely szerint az élethez való jog erősebb az anya önrendelkezési jogánál. Jól hangzó érv, de nagy kérdés, hogy az élethez való jog pozitív formában való leszögezése miként érvényesíthető. Az élethez való jog megsértését lehet ugyan szankcionálni, de pozitíve nem lehet szavatolni. Az anya önrendelkezését viszont lehet szavatolni is. A másik, egy empirikus tény, mely önmagában nem elégséges, de elgondolkodni érdemes rajta. Volt idő, amikor az abortusz tilalma teljes és abszolút volt. A magzatelhajtást minden körülmények között büntetendő cselekménynek tartották. A magzatelhajtás büntetése mégis mindig jóval enyhébb volt a cselemögylkosságénál. Talán nem véletlenül.

Kis János eddig sem volt akárci a magyar

filozófiai életben. Gondolataira, írásaira mindig érdemes volt figyelni. Ez a könyve egy érett gondolkodóé. Olyan könyv, amely segíthet abban is, hogy filozófusok és más szakterületek művelői ismét közösen gondolkodhassanak az egymást kölcsönösen érdeklő problémákról. Nem lenne kis dolog. A politikusok véleménye bizonyára megoszlik abban a kérdésben, vajon örömteli fejleménynek tartják-e, hogy Kis János megszűnt főhivatású politikusnak lenni. Mi, filozófiával foglalkozók viszont csak örülhetünk neki, hogy visszatért a filozófiába.

Sós Vilmos

FELVILÁGOSÍTÓK SZÉPUNOKÁJA

Márkus Györgyről,
a „Kultúra és modernitás” ürügyén

Márkus György: Kultúra és modernitás – Hermeneutikai kísérletek

Fordította Módos Magdolna, Mezei György, Huoranszky Ferenc, Farkas János László, Láncki András
T-Twins Kiadó – Lukács Archívum, 1992.
356 oldal, 280 Ft

„Aufklärung ist der Ausgang des Menschen aus seiner selbst verschuldeten Unmündigkeit.”¹

(Kant)

*“И не одно сокровище, быть может,
Минувя впуков, к правнучкам уйдет,
И слова скалы чужую песню сложит
И как свою ее произнесет”
(Маньянштам)²*

Márkus György különlegesen hosszú hallgatásra volt ítélve Magyarországon. Önálló kötete két évtizeddel a KULTÚRA ÉS MODERNITÁS³ előtt jelent meg utoljára: ez volt a MARXIZMUS ÉS ANTROPOLÓGIA, melyen a '68-as nemzedék nevelkedett (1. kiadás: 1966, 2., átdolgozott kiadás: 1971). 1969-ben összeállított tanulmánygyűjteményét (tervezett címe: TUDÁSUNK FUNDAMENTUMA) a Magvető Kiadó nagy hatalmú igazgatója adta át a kéz-

írártári penésznek, az 1972-ben befejezett HOGYAN LEHETSÉGES KRITIKAI GAZDASÁGTANRA az állampárt politikai bizottsága ütötte rá a cenzúra vörös pecsétjét.⁴ A '70-es évek terméséből összeállt NYELV ÉS TERMELÉS (LANGUAGE ET PRODUCTION. Párizs, 1982) hazai kiadása, persze, szóba sem jött.

Így aztán még annak az olvasónak sincs könnyű dolga Márkussal, aki legalább az ANTROPOLÓGIÁ-t olvasta húsz-huszonöt évvel ezelőtt. Elmélyült tanulmányokat, komoly szellemi munkát igényel a fiatal és az érett Márkus gondolatvilága közötti összefüggések megértése.

1. Filozófia mint interpretáció

Igaz, a gondolkodói stílus első pillantásra szinte teljesen változatlanok tűnik föl. Márkus az ANTROPOLÓGIÁ-ban is, a KULTÚRA ÉS MODERNITÁS tanulmányában is a filozófiatörténet értelmezésén keresztül közelít a filozófia élő problémáihoz. Az ANTROPOLÓGIA főszereplője Marx, a KULTÚRA ÉS MODERNITÁSÉ a felvilágosodásban tetőző újkori filozófia.

Márkus a filozófia történetéről ír, de nem filozófiatörténetet. A vizsgált műveket nem a lezárt, befejezett múlt tényeként írja le. De nem is úgy elemzi állításait, mintha azok a keletkezés időpontjától függetlenül érvényes hozzászólások volnának a jelen filozófiai vitáihoz. Nem oly módon tulajdonít időszerűséget a letűnt korok szerzőinek, hogy eltekint az idő folyásától. A filozófia történetét mint folytonosan változó hagyományt kezeli, mint a kérdések és válaszok nemzedékek sokaságán át folytatódó láncolatát, ahol a későbbi kérdésfeltevések és megoldási kísérletek csak előzményeik ismeretében válnak helyesen értelmezhetőkké. De ebben nem az a naiv hit vezérli, hogy a régiek már ismerték a választ arra, amire mi – elkorcsosult utódok – csak most kezdünk rákérdezni. Eljárását sokkal bonyolultabb háttérfeltevések vezetik, s ezek az ilyenfajta naivságokat egyenesen kizárják. Ám a két mű háttérfeltevései nem teljesen azonosak.

Az ANTROPOLÓGIA szerzője benne áll egy szellemi irányzat tradíciójában, amely egy hagyományalapító (Karl Marx) szövegeihez kötődik. Gondolati közösséget alkot egy sereg filozófiai és társadalomtudományi szerzővel, akik ugyanezeket a szövegeket fogadják el